

Osobowe źródła informacji w technice operacyjnej

Osobowe źródła informacji¹ (OZI) były definiowane przez instrukcje pracy operacyjnej². Pojęcie OZI zostało wprowadzone na użytek UB, a następnie SB jako rozróżnienie osobowych środków pracy operacyjnej, czyli agentury, od środków rzeczowych.

Określenie środków rzeczowych pojawiło się po raz pierwszy w instrukcji nr 03/55³, dopiero jednak instrukcja nr 03/60 podała ich rolę i znaczenie, jakie miały odgrywać w pracy operacyjnej: „Służba bezpieczeństwa przy wykonywaniu swych zadań posługuje się również innymi środkami pracy, jak: technika operacyjna, obserwacja zewnętrzna, kontrola korespondencji. Te środki pracy spełniają w zasadzie **tylko rolę pomocniczą i kontrolną** [podkreślenie – M.K.] w stosunku do usług oddawanych przez tajnych współpracowników. W określonych jednak przypadkach umiejętne zastosowanie tych środków może mieć istotne, a nawet decydujące znaczenie dla rozpoznania i likwidacji wrogiej działalności”⁴. Kolejna instrukcja pracy operacyjnej z 1970 r. określiła, iż „technikę w pracy operacyjnej należy stosować równoległe z innymi środkami i metodami”⁵. Ponadto instrukcja ta wprowadziła pojęcie „rzeczowe źródła informacji”, określając nim dotychczas znane środki pracy operacyjnej, czyli technikę operacyjną, obserwację zewnętrzną i perlustrację korespondencji, a dodatkowo również materiały z nasłuchu radiowego, „wrogie” ulotki, raporty i notatki szpiegowskie, materiały archiwalne, pisma urzędowe, czyli każde źródło, które

¹ Najobszerniejszy dotąd wykaz kategorii OZI cywilnych i wojskowych organów komunistycznego aparatu bezpieczeństwa oraz wywiadu zob.: W. Sawicki, *Osobowe źródła informacji w PRL 1944–1990*, „Gazeta Polska”, 29 XI 2006; zob. także: F. Musiał, *Osobowe źródła informacji*, „Biuletyn IPN” 2006, nr 10; T. Ruzikowski, *Wstęp [w:] Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)*, oprac. T. Ruzikowski, Warszawa 2004 (publikacja dostępna pod adresem www.ipn.gov.pl/instrukcje_aparat_bezp.pdf).

² Pełny tekst instrukcji zob. *Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa...*

³ „Dla prowadzenia agenturalnego rozpracowania i agenturalno-operacyjnej obserwacji organy bezpieczeństwa dysponują różnorodnymi środkami pracy operacyjnej: agenturą, śledztwem, techniką operacyjną, obserwacją zewnętrzną i innymi, których umiejętne wykorzystanie pozwala w porę wykrywać, udaremniać oraz likwidować przestępcze zamierzenia i poczynania wrogów narodu polskiego” (Instrukcja nr 03/55 o zasadach prowadzenia rozpracowania agenturalnego i ewidencji operacyjnej w organach bezpieczeństwa publicznego PRL z 11 III 1955 r. [w:] *Instrukcje...*, s. 47–68).

⁴ Instrukcja nr 03/60 z 2 VII 1960 r. o podstawowych środkach i formach pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa [dalej: Instrukcja nr 03/60...] [w:] *Instrukcje...*, s. 97.

⁵ Instrukcja o pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych wprowadzona zarządzeniem nr 006/70 MSW z 1 II 1970 r. [w:] *Instrukcje...*, s. 135.

mogło nieść treść istotną z punktu widzenia pracy operacyjnej. Do techniki operacyjnej w ścisłym rozumieniu należały: podsłuch pokojowy (PP), podsłuch telefoniczny (PT), podsłuch telegraficzny (PTG), podgląd i dokumentacja fotograficzna (PDF) oraz tajne przeszukiwanie (TP). Rzeczowe środki pracy ewoluowały od funkcji pomocniczej i kontrolnej w stosunku do pracy tajnych współpracowników (TW) do równorzędnego środka pracy operacyjnej, co można zauważyć w instrukcjach o pracy operacyjnej.

Specyfika zastosowania rzeczowych środków pracy operacyjnej wymuszała wykorzystanie również i w tej dziedzinie osobowych źródeł informacji (OZI). Znalazło to już wyraz w instrukcji nr 03/60: „w związku z realizowanymi przedsięwzięciami techniki operacyjnej, obserwacji i kontroli korespondencji wynikają również potrzeby pozyskiwania tego rodzaju tajnych współpracowników, których rola sprowadza się do wykonywania określonych usług potrzebnych przy tych przedsięwzięciach”⁶. Podlegały one z reguły procedurze rejestracji w kartotekach i dziennikach rejestracyjnych na ogólnie przyjętych zasadach. Obok znanych kategorii pojawiły się nowe, a co charakterystyczne, zostały one zakonspirowane ze względu na rodzaj podejmowanych przedsięwzięć.

Lokal przejściowy, lokal baza i punkt odbioru

Wykorzystanie OZI w pionie „T” (techniki operacyjnej) regulowały przepisy wydane w latach 1958⁷, 1961⁸, 1968⁹, 1979¹⁰ i 1982¹¹. Przede wszystkim dotyczyło to przedsięwzięć przy zakładaniu podsłuchu pokojowego (PP) i podglądu dokumentowanego filmowo (PDF), a także przy tajnym przeszukiwaniu (TP).

⁶ Instrukcja nr 03/60... [w:] *Instrukcje...*, s. 97.

⁷ AIPN Kr, 0179/1599, Instrukcja nr 003/58 z 24 III 1958 r. o zasadach stosowania i wykorzystywania podsłuchu pokojowego (PP) i telefonicznego (PT) oraz podglądu i dokumentacji fotograficznej (PDF) [dalej: AIPN Kr, 0179/1599, Instrukcja nr 003/58...].

⁸ AIPN BU, MSW II, 4900, Instrukcja nr 001/61 dyrektora Biura „T” MSW z dnia 24 III 1961 r. zmieniająca instrukcję nr 003/58 z 24 III 1958 r. o zasadach stosowania i wykorzystywania podsłuchu pokojowego (PP) i telefonicznego (PT) oraz podglądu i dokumentacji fotograficznej (PDF). Należy zwrócić uwagę, iż podstawowe były instrukcje wydawane przez ministra spraw wewnętrznych, a następnie przez dyrektora pionu „T”. Dopiero na ich podstawie przygotowywano skrypty dla pracowników pionu „T”, które wyjaśniały w sposób szczegółowy poszczególne zagadnienia. Przykładem takiego skryptu jest opracowana przez kpt. Wiktora Kolendę i wydana w 1961 r. *Instrukcja wykonywania podsłuchu pokojowego przygotowana w pionie techniki operacyjnej MSW dla sekcji instalacyjnych tego pionu* [w:] *Instrukcja pionu „T” MSW w sprawie zakładania podsłuchu pokojowego*, wstęp i oprac. P. Gontarczyk, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2006, nr 2/4, s. 318–357.

⁹ AIPN BU, 01225/761, Zarządzenie nr 0068/68 z 15 VII 1968 MSW w sprawie stosowania i wykorzystywania podsłuchu pokojowego (PP), podsłuchu telefonicznego (PT) oraz podglądu i dokumentacji fotograficznej (PDF).

¹⁰ AIPN Kr, 0179/537, Zarządzenie nr 0047/79 MSW z 27 XII 1979 r. w sprawie stosowania i wykorzystania techniki operacyjnej [dalej: AIPN Kr, 0179/537, Zarządzenie nr 0047/79...]; zob. także Zarządzenie nr 0047/79... [w:] *Informacje z podsłuchów*, oprac. P. Gontarczyk, „Biuletyn IPN” 2006, nr 5 (64), s. 89–92.

¹¹ *Ibidem*, Zarządzenie nr 0018/82 MSW z 17 II 1982 r. zmieniające zarządzenie w sprawie stosowania i wykorzystania techniki operacyjnej, por. Zarządzenie nr 0018/82... [w:] *Informacje...*, s. 97–98.

W celu zastosowania danego środka techniki operacyjnej jednostka zamawiająca powinna była złożyć do pionu „T” wniosek o użycie PP lub PDF podpisany przez komendanta wojewódzkiego MO lub jego zastępcę ds. SB. Przy realizowaniu PP i PDF bardzo duży wpływ na powodzenie przedsięwzięcia miało zorganizowanie lokalu przejściowego (LP), punktu odbioru (PO) i lokalu bazy (LB)¹². Czynności związane z wytypowaniem i zorganizowaniem tych lokali przebiegały w zbliżony do siebie sposób, jednak spełniały one odmienne funkcje:

Lokal przejściowy (LP) był to lokal przylegający (z dołu, z góry, z boku, ze skosu) do mieszkania, które miało być zabezpieczone instalacją PP czy PDF.

Punkt odbioru (PO) był to lokal pozyskany w odpowiedniej odległości od budynku, w którym usytuowany był obiekt, przeznaczony do prowadzenia eksploatacji sygnałów PP.

Lokal baza (LB) to lokal usytuowany w budynku, w którym zamieszkiwał figurant, możliwie najbliżej pomieszczenia, w którym planowano przeprowadzenie instalacji. Służył on do gromadzenia i przechowywania sprzętu, dokumentów i odzieży, przebywania osób uczestniczących w akcji, suszenia lub czyszczenia odzieży czy sprzętu używanego w akcji, aby nie zostawić śladów w pomieszczeniach figuranta. W przypadku zagrożenia dekonspiracją lokal baza był miejscem, gdzie grupa instalująca aparaturę podsłuchową mogła się ukryć.

Pierwszym etapem pozyskania danego pomieszczenia było wytypowanie odpowiedniego właściciela lub dysponenta lokalu, który zamierzano przeznaczyć na LP, PO czy LB. Następnie zbierano informacje na jego temat, jak również wszelkie dane o pozostałych osobach zamieszkujących dany lokal. Najczęściej działania te rozpoczynano poprzez sprawdzenie ich (kartami E-15) w ewidencji operacyjnej. Dążono tym samym do stwierdzenia, czy nie znajdują się one w zainteresowaniu jednostek operacyjnych, czyli czy nie zostały one zarejestrowane lub „zabezpieczone” przez inny pion SB. W przypadku kiedy dana osoba znajdowała się w czynnym zainteresowaniu innej jednostki SB, przed udzieleniem odpowiedzi pion ewidencji operacyjnej miał obowiązek porozumienia się z jednostką, która daną osobę „zabezpieczyła” lub zarejestrowała. Następnie na podstawie zgromadzonej dokumentacji opracowywano plan i taktykę kontaktu z właścicielem lokalu oraz legendę, czyli ustalenie fikcyjnych, ale prawdopodobnych powodów, dla których SB chciała wykorzystać mieszkanie (np. tłumaczono, że mieszkanie zostanie wykorzystane do obserwacji ulicznych zamieszek). Później przystępowano do sporządzenia raportu o zezwolenie na przeprowadzenie rozmowy pozyskaniowej. Raport ten, zatwierdzony przez kierownika jednostki techniki operacyjnej, powinien był zawierać:

- podstawowe dane personalne figuranta (imię i nazwisko, imiona rodziców, datę i miejsce urodzenia, narodowość, obywatelstwo, miejsce pracy, stanowisko, przynależność do organizacji społecznych i politycznych, stan cywilny, wykształcenie, miejsce zamieszkania);
- uzasadnienie konieczności przeprowadzenia rozmowy (cel rozmowy);

¹² AIPN Kr, 053/5, t. 5, Kazimierz Gierus, Dokumentowanie przedsięwzięć techniczno-operacyjnych w Wydziałach „T” KW MO, Legionowo 1980 [praca dyplomowa].

Metodologia

- charakterystykę rozmówcy i jego najbliższej rodziny;
- taktykę rozmowy (sposób nawiązania kontaktu z rozmówcą, z uwzględnieniem sposobów pokonania ewentualnych oporów ze strony pozyskiwanego);
- legendę, pod jaką SB wyjaśniała swój pobyt w mieszkaniu.

Do raportu można było na żądanie kierownika jednostki techniki operacyjnej załączyć odpisy lub wyciągi akt personalnych, dokumentów z Biura Dowodów Osobistych, informacje uzyskane od osobowych źródeł informacji, opinie z zakładów pracy dotyczących dysponenta mieszkania i jego rodziny itp. Ze względu na ograniczone możliwości wytypowania lokalu, dotyczyło to szczególnie lokalu przejściowego, zwracano uwagę na dokładne sprawdzenie kandydata, jego sytuację rodzinną i majątkową, aby w trakcie rozmowy wysunąć odpowiednie argumenty. Po uzyskaniu zgody przełożonego funkcjonariusz techniki operacyjnej przeprowadzał rozmowę z właścicielem lokalu wytypowanego na LP, PO, LB, z której następnie sporządzał raport, określając w nim:

- dane funkcjonariusza, miejsce i czas przeprowadzenia rozmowy,
- taktykę przeprowadzonej rozmowy i warunki, na jakich uzgodnione zostało prawo korzystania z lokalu,
- legendę przyjętą w stosunku do kandydata (w przypadku uzyskania zgody funkcjonariusz opisywał również legendę, którą w trakcie rozmowy ustalił w porozumieniu z właścicielem lokalu przeznaczoną dla otoczenia),
- zachowanie się kandydata i jego reakcje w trakcie rozmowy,
- termin i sposób otrzymania kluczy do mieszkania,
- sposób nawiązywania kontaktów na przyszłość,
- umowę zawartą z właścicielem LP, PO, LB na udostępnienie dla potrzeb SB (MO) mieszkania, która określała zasady i częstotliwość korzystania z mieszkania oraz okres trwania umowy,
- zobowiązania o zachowaniu w tajemnicy treści przeprowadzonej rozmowy między właścicielem lokalu a funkcjonariuszem SB,
- proponowany sposób wynagrodzenia dla właściciela LP, PO, LB.

Istotną kwestią było opracowanie właściwej legendy, która miała być przekonująca dla właściciela mieszkania, uzasadniającej konieczność pobytu w nim funkcjonariuszy. Druga legenda przeznaczona była dla otoczenia (najczęściej sąsiadów) i w tym wypadku funkcjonariusz występował zazwyczaj jako członek rodziny właściciela lokalu.

Dysponenci LP, PO, LB byli rejestrowani w ewidencji operacyjnej jako dysponenci lokali kontaktowych (LK). Rejestracji dokonywano na czas prowadzonej eksploatacji. W tym zakresie obowiązywały przepisy dotyczące rejestracji dysponentów LK z lat 1962¹³

¹³ AIPN Kr, 0179/785, Zarządzenie nr 0110/62 MSW z 18 VI 1962 r. w sprawie zasad i trybu rejestracji spraw i osób będących w aktualnym zainteresowaniu jednostek operacyjnych Służby Bezpieczeństwa. Instrukcja w sprawie zasad i trybu rejestracji spraw i osób będących w operacyjnym zainteresowaniu jednostek operacyjnych Służby Bezpieczeństwa oraz sprawdzania i udzielania informacji.

i 1972¹⁴. Od 1979 r. w „sprawach krótkotrwałych” właściciele tych lokali należało zgłaszać w ewidencji operacyjnej jako tzw. zainteresowanie operacyjne¹⁵. Celem takiej rejestracji była ochrona obiektu, w którym instalowano PP czy PDF. Czasem LB, LP, PO zlokalizowane były w mieszkaniu konspiracyjnym, tzn. lokalu, którego właścicielem było MSW.

Na każdego dysponenta LP, PO, LB prowadzono osobną teczkę, w której gromadzono dokumentację według zasad obowiązujących przy prowadzeniu LK. W zakresie LK/MK obowiązywał (w końcowym okresie istnienia SB) formularz wzór EO-79.

W części pierwszej powinny się znaleźć:

1. Raport o zezwolenie na założenie mieszkania.
2. Ankieta właściciela LK (MK).
3. Umowa o korzystanie z mieszkania i zobowiązanie o zachowaniu tajemnicy (w przypadku MK zobowiązania osób, które miały związek z mieszkaniem).
4. Spis inwentarza w mieszkaniu powierzonym.
5. Karty sprawdzenia właściciela i sąsiadów.
6. Karta wynagrodzeń i kosztów (w załączeniu pokwitowania).
7. Wykaz osób, które zapoznały się z materiałami
8. Postanowienie o zakończeniu korzystania z mieszkania
9. Zobowiązanie właściciela LK o zachowaniu tajemnicy i pokwitowanie zdania kluczy.

W części drugiej miały się znaleźć:

1. Wykaz funkcjonariuszy korzystających z lokalu.
2. Opis warunków korzystania.
3. Wykaz osobowych źródeł informacji, z którymi odbywano się spotkania.
4. Okresowe oceny stopnia zabezpieczenia konspiracji.

Zakryte punkty obserwacyjne

Obserwacją bezpośrednią, czyli śledzeniem osób pozostających w zainteresowaniu SB, zajmował się osobny pion „B”. Jeśli na danym terenie niemożliwa była obserwacja bez dekonspiracji obserwatorów, wówczas funkcjonariusze SB zobligowani byli do tworzenia zakrytych posterunków (punktów) obserwacyjnych (ZPO).

¹⁴ AIPN Kr, 0179/146, Zarządzenie nr 079/72 MSW z 2 VIII 1972 r. w sprawie rejestracji przez jednostki Służby Bezpieczeństwa osób i spraw oraz sprawdzania i udzielania informacji. Instrukcja w sprawie zakresu i trybu rejestracji przez jednostki Służby Bezpieczeństwa osób i spraw oraz sprawdzania i udzielania informacji [dalej: AIPN Kr, 0179/146, Zarządzenie nr 079/72...].

¹⁵ AIPN Kr, 0179/537, Zarządzenie nr 0047/79..., k. 5–6.

Funkcjonowanie ZPO regulowały przepisy wydane w latach 1956¹⁶, 1957¹⁷, 1958¹⁸, 1973¹⁹ oraz 1986²⁰. Do 1973 r. ZPO funkcjonował pod nazwą zakryty posterunek obserwacyjny, a następnie jako zakryty punkt obserwacyjny.

Lokalizacja zakrytego posterunku (punktu) obserwacyjnego powinna była gwarantować dobrą widoczność dla obserwacji danego miejsca. Mógł on istnieć w formie sieci posterunków zakrytych znajdujących się nawet w dużej odległości od obserwowanego, lecz dających gwarancję skutecznego „podjęcia figuranta pod obserwację” (czyli jej rozpoczęcia). ZPO organizowano w mieszkaniach prywatnych, jak i pomieszczeniach biurowych.

Pierwszym etapem przy organizowaniu ZPO było wytypowanie właściwego miejsca. Powinno ono być przeznaczone do wyłącznej dyspozycji wywiadowców (oddzielne pomieszczenie), mieć możliwość swobodnego wejścia i wyjścia oraz zainstalowania środków techniki operacyjnej (łączność sygnalizacyjna i radiowa). Istotne było w tym przypadku to, aby zapewnić jak najlepszą widoczność miejsca obserwowanego, a wywiadowcy biorący udział w obserwacji mieli być niewidoczni dla otoczenia.

Sposób postępowania przy typowaniu lokalu był zbliżony jak w przypadku LP, PO czy LB. Należało więc ustalić dokładne dane użytkowników wytypowanego lokalu, jak również właścicieli sąsiednich lokali, a następnie sprawdzić kartą wzór E-15 w ewidencji operacyjnej osoby zajmujące wytypowany lokal i ich sąsiadów. Kolejnym etapem było opracowanie przez funkcjonariusza legendy, pod jaką miał być zakonspirowany przed właścicielem i pozostałymi osobami tam zamieszkałymi pobyt funkcjonariuszy w danym pomieszczeniu. W wyniku rozmowy pozyskaniowej należało sporządzić umowę z głównym lokatorem w sprawie wykorzystania lokalu na przewidziany zadaniem okres, określić wysokość i rodzaj wynagrodzenia za użytkowanie lokalu oraz zobowiązać głównego lokatora i innych użytkowników do zachowania pełnej konspiracji. W razie potrzeby należało mieć przygotowaną legendę wobec gości właściciela lokalu usprawiedliwiającą obecność wywiadowców.

Jeżeli ZPO miały być zorganizowane w pomieszczeniu biurowym, należało na to uzyskać zgodę dyrektora (kierownika) danej instytucji oraz uzgodnić z nim sposób zakonspi-

¹⁶ AIPN Kr, 0179/1577, Instrukcja nr 03/56 z 17 I 1956 r. o organizacji pracy i sposobów wykonywania zadań operacyjnych przez Wydziały „B” Urzędów do spraw Bezpieczeństwa Publicznego [dalej: AIPN Kr, 0179/1577, Instrukcja nr 03/56...].

¹⁷ Instrukcja w sprawie organizacji pracy i sposobów wykonywania zadań obserwacyjnych przez Biuro „B” MSW i jego odpowiedniki w terenie [w:] *Instrukcja pracy dla funkcjonariuszy obserwacji (Biura „B” MSW)*, wstęp i oprac. K. Rokicki, ARwPL 2006, nr 2/4, s. 298–317.

¹⁸ AIPN Kr, 051/8, t. 1, Instrukcja nr 004/58 z 17 V 1958 r. o organizacji pracy i wykonywaniu zadań obserwacyjnych przez Biuro „B” MSW i Wydziały „B” KW MO.

¹⁹ *Ibidem*, Instrukcja Dyrektora Biura „B” MSW z 23 XI 1973 r. w sprawie organizacji i zasad wykonywania obserwacji oraz pracy operacyjnej w hotelach [dalej: AIPN Kr, 051/8, t. 1, Instrukcja dyrektora Biura „B” MSW z 23 XI 1973 r. ...].

²⁰ *Ibidem*, Instrukcja dyrektora Biura „B” MSW z 28 IV 1986 r. w sprawie trybu, taktyki i sposobu wykonywania zadań należących do właściwości Biura „B” MSW oraz komórek „B” w wojewódzkich (stołecznym) urzędach spraw wewnętrznych [dalej: AIPN Kr, 051/8, t. 1, Instrukcja dyrektora Biura „B” MSW z 28 IV 1986 r. ...].

rowania wobec pracowników danej instytucji celu zajęcia i korzystania z danego pomieszczenia.

Kolejnym etapem było zarejestrowanie dysponenta ZPO w pionie ewidencji operacyjnej, zgodnie z zarządzeniami z lat 1963²¹ i 1972²². O rozpoczęciu i zakończeniu korzystania z ZPO należało powiadamiać pion ewidencji operacyjnej.

ZPO organizowano według zasad obowiązujących przy organizowaniu LK. Na każdy ZPO zakładano oddzielną teczkę, która powinna zawierać:

1. Raport o wytypowaniu i sposobie zorganizowania ZPO.
2. Plan sytuacyjny terenu i lokalu wytypowanego na ZPO z uwidocznieniem wejść, wyjść i możliwości obserwacji osoby lub obiektu.
3. Wyniki sprawdzeń właściciela lub dysponenta.
4. Umowę o wykorzystanie lokalu i dowody opłat.
5. Notatki związane z organizowaniem i wykorzystywaniem ZPO.
6. Zobowiązanie o zachowaniu tajemnicy.
7. Legendy dotyczące punktu zakrytego.

Po zakończeniu korzystania z posterunków zakrytych kierownik sekcji obserwacyjnej sporządzał notatkę, w której miały się znaleźć informacje o dacie i nazwiskach wywiadowców korzystających z ZPO, uwzględniające to, czy byli oni w posiadaniu kluczy do wykorzystanego pomieszczenia oraz komu i kiedy je przekazali. Ponadto powinna ona być zawierać uwagi dotyczące osób tam zamieszkałych, a także wszelkie inne charakterystyczne dane stwierdzone przez funkcjonariuszy SB w czasie użytkowania danego lokalu. Notatkę włączano doteczki danego ZPO.

Inne kategorie OZI

Przy realizacji przedsięwzięć technicznych związanych z instalacją aparatury podsłuchowej (PP, PT) czy PDF konieczne było wykorzystanie także innych kategorii OZI.

Pierwsza instrukcja dotycząca stosowania środków techniki operacyjnej określiła, iż „osoby współpracujące z Biurem i Wydziałami »T« w zakresie wykonania przedsięwzięć technicznych i zabezpieczenia konspiracji PP i PT podlegają rejestracji w Biurze (Wydziale) Ewidencji Operacyjnej jako tajni współpracownicy²³. W ślad za tym pojawiły się szczegółowe przepisy określające sposób postępowania przy rejestracji tajnych współpracowników pionu „T”²⁴. Proces rejestracji w ewidencji operacyjnej przebiegał tak samo

²¹ AIPN Kr, 0179/780, Zarządzenie nr 050/63 MSW z 12 III 1963 r. w sprawie rejestracji zasadzek i zakrytych posterunków obserwacyjnych.

²² AIPN Kr, 0179/146, Zarządzenie nr 079/72...

²³ AIPN Kr, 0179/1599, Instrukcja nr 003/58..., k. 4.

²⁴ AIPN Kr, 060/27, Sekretariat kierownictwa KW MO Kraków. Zarządzenia, instrukcje wewnętrzne, t. 2, Pismo dyrektora Biura „T” ppłk. Stanisława Kończewicza do zastępcy komendanta wojewódzkiego ds. bezpieczeństwa w Krakowie, 11 XII 1958, k. 18–19.

jak w przypadku rejestracji tajnych współpracowników pionów operacyjnych²⁵, a różnice pojawiły się w prowadzonej dokumentacji²⁶. Mianowicie tajny współpracownik pionu „T” nie zajmował się zbieraniem informacji i pisaniem donosów, stąd zakładano mu tylko teczkę personalną. Z tych względów nie informowano go również o nadanym mu pseudonimie, a pseudonim ten używany był przez funkcjonariusza prowadzącego danego TW w różnego rodzaju dokumentach wewnętrznych, np. przy rozliczaniu się z funduszu operacyjnego, po to by w dokumentacji operacyjnej zakonspirować źródło informacji. Po zakończeniu współpracy teczkę personalną przekazywano do archiwum. Wyłączano z niej jednak wszystkie materiały, które dotyczyły sposobów pracy środkami techniki operacyjnej. Umieszczano je w osobnej kopercie, do której dostęp był możliwy po uzyskaniu zgody kierownictwa pionu „T”.

Osobowe źródła informacji pionu „T” ze względu na specyfikę pracy pozyskiwane były najczęściej wśród pracowników administracji państwowej i gospodarczej oraz podlegały rejestracji w ewidencji operacyjnej na ogólnych zasadach²⁷.

W pionie „B”, czyli obserwacji, zostały określone kategorie osób, spośród których należało typować kandydatów na OZI²⁸. Ostatnia instrukcja sprecyzowała, że osobowe źródła informacji mają być wykorzystywane w celu „przedłużenia obserwacji zewnętrznej i ustalenia istotnych z operacyjnego punktu widzenia faktów i zdarzeń w miejscach, gdzie pobyt wywiadowców jest niemożliwy, a w szczególności do kontroli operacyjnej figurantów i kontaktujących się z nimi osób w pomieszczeniach hotelowych, kontroli operacyjnej figurantów w ich miejscach zamieszkania i miejscach publicznych, w których najczęściej przebywają, zabezpieczenia obiektów wojskowych i specjalnych o znaczeniu strategicznym przed penetracją wywiadowczą”²⁹.

Kategorią OZI, charakterystyczną dla wszystkich pionów technicznych („B”, „T”, „W”), była osoba zaufana (OZ), określana również jako pracownik zaufany (PZ). OZ prowadzona była na takich zasadach jak tajny współpracownik i podlegała procedurze rejestracji w ewidencji operacyjnej. Najczęściej jednak prowadzono dla niej teczkę personalną,

²⁵ Szerzej na temat procedur rejestracyjnych i ewidencyjnych zob.: M. Komaniecka, *Dzienniki korespondencyjne, rejestracyjne, archiwalne i koordynacyjne jako źródła historyczne* [w:] *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006; *eadem*, *Organizacja i funkcjonowanie kartotek ogólnoinformacyjnej i zagadnieniowej aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Wokół teczek bezpieki...*; E. Zając, *Akta operacyjne Służby Bezpieczeństwa – wybrane problemy warsztatowe w świetle przepisów i procedur obowiązujących w pionie „C”*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2003, nr 19–20, s. 341–360; *eadem*, *Glosa w sprawie akt operacyjnych w pracy historyka*, ZHW 2005, nr 23, s. 215–227; *eadem*, *Ślad pozostaje w aktach. Wybrane zagadnienia dotyczące funkcjonowania ewidencji operacyjnej w latach 1962–1989* [w:] *Wokół teczek bezpieki...*

²⁶ Tajny współpracownik posiadał teczkę personalną i teczkę pracy. Informacje na temat zawartości tych teczek, zob. W. Frazik, F. Musiał, *Akta agenturalne w pracy historyka* [w:] *Wokół teczek bezpieki...*

²⁷ AIPN Kr, 0179/537, Zarządzenie nr 0047/79..., k. 5.

²⁸ AIPN Kr, 0179/1577, Instrukcja nr 03/56..., k. 20–21; AIPN Kr, 051/8, t. 1, Instrukcja dyrektora Biura „B” MSW z 23 XI 1973 r. ..., k. 13; AIPN Kr, 051/8, t. 1, Instrukcja dyrektora Biura „B” MSW z 28 IV 1986 r. ..., k. 17–19.

²⁹ AIPN Kr, 051/8, t. 1, Instrukcja dyrektora Biura „B” MSW z 28 IV 1986 r. ..., k. 17–18.

a wynikało to ze specyfiki pracy w pionach technicznych, bowiem TW czy OZ nie zbierał informacji, ale zabezpieczał realizowane przedsięwzięcia. Kategoria OZ nie była sformalizowana, była to osoba, z którą z racji wykonywanego przez nią zawodu czy zajmowanego stanowiska podjęto współpracę, np. przy zabezpieczeniu PT w urzędzie telegraficzno-telefonicznym, w hotelach i lokalach rozrywkowych dla prowadzenia obserwacji, w urzędzie pocztowym. W niektórych przypadkach dokonywano jej przerejestrowania na tajnego współpracownika (TW).

W pionach technicznych SB, nazywanych czasem pionami pomocniczymi, ze względu na specyfikę podejmowanych działań wprowadzono, obok dotychczas znanych kategorii OZI, również nowe kategorie, niewystępujące w pionach operacyjnych.

Podstawowe kategorie osobowych źródeł informacji pionów techniczno-pomocniczych UB/SB (z wyłączeniem pionu wywiadu)

Piony techniczno-pomocnicze	Kategorie OZI
Pion „T”:	<ul style="list-style-type: none"> • dysponent lokalu „baza” (LB) przy instalacji PP, PDF • dysponent lokalu „baza” przy tajnym przeszukaniu (TP) • dysponent lokalu przejściowego (LP) • dysponent punktu odbioru (PO) • kontakt operacyjny • kontakt służbowy • osoba zaufana • tajny współpracownik
Pion „B”:	<ul style="list-style-type: none"> • dysponent lokalu „baza” przy tajnym przeszukaniu (TP) • dysponent zakrytego punktu (posterunku) obserwacyjnego (ZPO) • kontakt operacyjny • osoba zaufana • tajny współpracownik
Pion „W”	<ul style="list-style-type: none"> • kontakt operacyjny • osoba zaufana (OZ) • tajny współpracownik